

† Белоградчишки епископ Поликарп

(Викарий на Софийския митрополит)

ИСТОРИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ ОТНОСНО ЛИТУРГИЯТА НА СВ. ГРИГОРИЙ БОГОСЛОВ¹

Abstract: Bishop of Belogradchik Polykarpus

(Vicar of the Metropolitan of Sofia)

Some Historical Notes on the Liturgy of St. Gregory of Nazianzus

The present study provides brief liturgical and historical notes on the Bulgarian translation of the Liturgy of St. Gregory of Nazianzus, which is to be published in a liturgical version in New Bulgarian. After a brief historical introduction, the author offers explanations on the practical performance of the liturgy within a liturgical setting.

Keywords: *Orthodox Liturgy, Liturgics, Practical Theology, Divine Liturgy, Patristics, Orthodox Theology, Orthodox Church*

За личността на св. Григорий Богослов

Св. Григорий Богослов или Григорий Назиански се нарежда сред най-заслужилите от отците на църквата, близък съратник на много църковни отци и св. Василий Велики. Той е син на епископа на град Назианз, роден е около 330 г. През 362 г. е ръкоположен за презвитер, а през 372 г. е ръкоположен от св. Василий Велики за епископ на град Сасима. На 27 май, 380 г., св. Григорий Богослов е бил тържествено утвърден в църквата „Св. Апостоли“ в Константинопол за столичен архиепископ от император Теодосий I и потвърден на II Вселенски събор в 381 г., който бива открит под негово председателство и на който е възтържествувало православието. Автор на знаменитите *Слова за богословието*, духовни стихове, множество послания и проповеди.

---

¹ Текстът е представен на конференция по случай 120-годишнината от рождението на проф. Илия Цоневски, на 4 май, 2023 г., в Богословския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“.

Един от застъпниците на учението за богочовешката личност на Господ Иисус Христос. Оказва огромно влияние на следващите църковни писатели. През 390 г., в началото на седмото десетилетие от своя живот той склопява очи, предавайки душата си на Бога². Паметта му се почита на 25 януари, но също и на 30 януари, наравно с другите двама велики светители Василий Велики и Йоан Златоуст – ден, в който от 1936 г. празнуват своя ден и всички православни богословски училища по света.

За светата Литургия – извори, история, изследвания

В Литургичното семейство на Александрийския тип³, освен литургиите на св. ап. Марк и на св. Василий Велики, влиза света литургия на св. Григорий Богослов², тя обаче има кападокийски корени и произход⁴. Тук може да се наблюдава силно антиохийско влияние, тъй като за разлика от александрийската традиция, диптисите се намират след освещаването на светите дарове, както това е и при византийската подредба⁵.

Също така, в Александрийския тип има две епиклези, а при Григориевата литургия е само една, като се произнася след „*Приимите ядите...*“, „*Пиете от нея...*“, както това се случва в антиохийската и византийската традиции. Преломяването, обаче, се извършва преди Господнята молитва, както това се наблюдава в александрийския литургичен чин. По този начин се потвърждава твърдението, че сърцевината на тази божествена Литургия е сирийска, и не е създадена от самото начало от самия св. Григорий Назиански, но впоследствие е обработвана и допълвана от светеца, като Литургията е известна още

² Цоневски, Ил. *Патрология: живот, съчинения и учение на църковните отци, учители и писатели*. София: Синод. изд. 1986 [Tsonevsky, Il. *Patrology: Life, Writings and Teachings of the Church Fathers, Teachers and Writers*. Sofia: Synod Press, 1986], 255-260.

³ Александрийският тип – географски обхваща североизточната част на Африка, Етиопия, Еритрея, малка част от Судан и част от Синайския полуостров. Литургичните последования, които принадлежат към това семейство са били употребявани и в Южна Италия, където преобладава гръцко население, остров Кипър, Армения, Сирия, Ирак, Иран и Индия.

⁴ Тя води началото си от гръко-александрийската традиция, но носи малоазийски характер. Основата ѝ е богослужебната традиция на областта Кападокия.

⁵ Антиохийският тип – географски обхваща части от Източна Европа, Мала Азия, Арабския полуостров, Армения, Сирия, Ливан, Палестина, Йордания, Ирак, Иран и др.

с името Александрийска.

Текстът на запазената под името на св. Григорий Богослов божествена Литургия е запазен в *Codex Parisinus 325*, от XIV в., fol. 60-120. Това е ръкопис с египетски произход, по-стар отколкото е обявен в каталога. Днес учените го датират от X-XI в. Текстът е разположен в две колони – характерно за епохата. От дясно е гръцкият текст, а от ляво се намира арабски превод, който макар че не е пълен, се оказва важен, защото подпомага липсата на текст на определени места в гръцкия прототип там, където той не се чете или е силно захабен. На някои места из страниците се наблюдава изписването на думи от коптския богослужебен език, наричан *Бохаурик*.

В началото на Литургията, както и в колофона, е изписано името на св. Григорий като съставител на този древен богослужебен текст. Като служебник, това, което прави впечатление е, че не е отбелязано участието на дякона и народа. Липсва и обяснителният текст на реда за извършването на правилния начин на светата Литургия. Не е указан и начинът за началото на светата Литургия, както и на някои места са поместени двойни молитви, като е дадена възможност на служещия да избере коя от двете да прочете.

Най-старият печатен текст на литургията с латински превод е на Eusebius Renaudot, който я издава през 1847 г., основавайки се именно на парижкия кодекс. Това издание, което има много критични проблеми, е поместено от J.-P. Migne (Жак Пол Мин) в том 36 на *Patrologia Graeca*, издадена в Париж през 1886 г., col. 699-734. Друго по ново издание е това на Апостолики Дякония на Атинската архиепископия в поредицата „Библиотека на гръцките отци и църковни писатели“, том 63, Атина 1985 г., сс. 11-28. Има и други издания правени по различни поводи, предимно с изследователска цел.

Текстът само на Възношението, на основание, отново на изданието на Renaudot, под редакцията на Alfonse Raes, се помещава в класическия за всички Възношения труд, именуван *Prex Eucharistica* в поредицата *Spicilegium Fribourg, Suisse* 1968, 358-373. През 1977 г. W. F. Macomber публикува Литургията на св. Григорий Богослов като се опира на друг египетски ръкопис от XIV в. На тази основа, както също така на коптски превод и на три от по-ново време египетски ръкописи с текста на същата Литургия на гръцки и на арабски Albert Gergards пристъпва към критическо издание на Възношението, с от-

лично въведение и свързани с това коментари.

Най-новото и най-пълно издание на Литургията е на гръцкия протопрезвитер Константинос Папаянис и е издадено в Университетското издателство на Солунския Аристотелев университет през 2020 г. Това засега е най-доброто издание, снабдено е с встъпителни бележки, текст и музикално приложение, в което се обясняват различни аспекти на някои от песнопенията съгласно богослужебната традиция на Православната църква⁶.

Съвременен богослужебен текст

Отец Константинос Папагианис, отличен познавач на литургичните текстове и на богослужебната традиция, издава текста като го приготвя за богослужебно изпълнение, използвайки за основа парижкия ръкопис 325 от XIV в. Той пише:

„Тази Литургия я подредихме и възпълнихме, щото да бъде възможно нейното отслужване. За допълването на празните места, които присъстват в литургията на св. Григорий Богослов, използвахме Александрийските литургии на св. Марк и на св. Василий Велики“.

По точно е обогатена с две молитви на предложението и подготовката на свещеника. По примера на другите древни литургии е добавен вход с входно песнопение: „Единородний Сине...“ или 6 стих от 94 псалом („Дойдете, да се поклоним и да припаднем, да приклоним колена пред лицето на Господа, нашия Творец“), както и тропарите за деня. Поради своята древност не се пее „Святий Боже...“ или подобен химн. Библейските текстове за четене са 4. Два от Стария Завет (Закон и Пророци) и два от Новия Завет (апостол и Евангелие). Липсата на дяконски ектении след Евангелието са запълнени с три молитви от Александрийската литургия на св. Василий Велики.

Великият вход, който в древният текст не съществува, е изпълнен със съвременния ред с Херувимска песен от 23 псалом „Господня е земята и онова що я изпълва...“ или „Иже Херувими...“ или „Да замлъкне всяка плът смъртна...“

Молитвата на главопреклонението „Никтоже достойн...“ на-

---

⁶ Η Θεία Λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Εἰσαγωγή-Κείμενον ὑπὸ Κώνστ. Παπαγιάννη. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2010, 64 σς.

влиза от Александрийската традиция през VIII в. във византийската Литургия, като лична молитва на служещия свещеник. Символът на вярата се препуска като внедрена в Литургията от последованието на Кръщението през VI в. Молитвата на Възношението е пълна. Има някои малки добавки, които са взети от Литургията на св. ап. Марк. Голямо впечатление прави частта на Господнята молитва, където следват три молитви на преломяването. Една от тези молитви е премахната от изданията, като се счита за монофизитска. Светото причастие също се съпътства от три молитви, като една от тях е наречена Молитва на свободата.

Начинът на причастяване на вярващите при тази Литургия може да става по древния начин – отделно хляба и отделно виното. Литургията може да бъде отслужвана от няколко свещеника и двама дякони. „С миром изидем...“ – призоваването за отпускане на народа е според Литургията на св. апостол Марк, а не според колофона на текста:

„В мир Божи се изпълни божествената литургия, определена на светия наш отец Богослова Гигорий“³

Светата Литургия наречена по името на свети Григорий Богослов се отличава със своята архаичност, с възможността в нея да участва народът, пеейки постоянно „Господи помилуй“, с множеството къси химни, поетично слово, както и с Христорогично богословие. Незабравимият ми учител по литургика проф. Йоанис Фундулис казва следното:

„Става въпрос за едно интелигентно слово – изказ... музика на думите, в изразността, тона, словото и гласа, високо и естетически изтънчено“⁴

По отношение на богословието, без да се омаловажава троичния ѝ характер, съществува особен акцент към Христос. Всички молитви на анафората – Възношението са отправени към Господ Исус Христос, а не към Бог Отец или Света Троица, както е във всички останали литургии. Това е единствената божествена Литургия в целия свят, в която молитвите са отправени към Господ Исус Христос, а не както е в останалите – към Бога Отца или Света Троица.⁵ Това не е случайно; свързано е с христорогичните дебати на епохата. Било е необходимо да се подчертае равночестието и единосьщието между Сина и Отца.

Литургията през вековете

Поради навлизането на византийския богослужебен ред сред всички православни църкви, Литургията на св. Григорий Богослов е изоставена и почти забравена – неизползвана. Но тя е актуална, и от друга страна показва елемента на диалог между свещеника и черкуващия се. Това ни пренася в древно-християнския евхаристиен начин на живот, съгласно който, събрани така в единство клир и народ, като народ Божий, които участват в истината на Църквата като тяло Христово и са причасници на Пресветия Дух. В древност светата литургия е отслужвана два-три пъти през годината.

Забележка към служещия и народа

Тайната на свещенодействието не се намира в засилването на ролята на вярващите или скриването на литургичния текст, но в тишината и мирния начин на нейното извършване.

Български превод

За да достигне и до българските верни този литургичен текст, както и да се потопи всеки, който обича древно църковно литургично наследство, което носи своя силен заряд на богословие, ред, дисциплина, поезия, догматика и жива вяра, бе направен превод по изданието по настояване от Солунския митрополит Пантелеймон II на Солунска митрополия от 1981 г.⁷ Текстът е завършен, предстои малка редакция, след което ще бъде издаден за литургична употреба⁸. Преводът е направен от доц. д-р Светослав Риболов с нашата благоговия и съдействие. Разглеждайки Литургията на св. Григорий Богослов, целта на преводача е, да бъде започнат търсещия не само с историческите писания и изследвания за нея, но и да притежава литургичния текст, за да може да има по-тясна връзка и поглед върху онова, което ще прочете за нея.

⁷ *Ἡ Θεία Λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου*. Ἱερὰ Μητρόπολις Θεσσαλονίκης, 1981.

⁸ Тъй като преводът беше извършен още през 2002 г., а изданието на о. Константинопол Папаянис излезе през 2010 г., наложи се да преразгледаме превода съобразно новото издание и да внесем нужните допълнения в българския текст.